

АНОТАЦІЯ

Бондаренко Г.М. Флора басейну річки Мож (Харківська область): сучасний склад, структура, трансформація, охорона. – кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 091 Біологія (09 Біологія). – Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Харків, 2026.

Дисертаційна робота присвячена дослідженню сучасного складу флори водозбірного басейну р. Мож (Харківський область, Україна), її структури, ступеню трансформації, раритетної складової та стану охорони.

За результатами проведених польових досліджень, а також аналізу наукових джерел, серед яких дані наукової літератури, відомості з відкритих баз даних з біорізноманіття (GBIF, UkrBIN, iNaturalist), а також гербарні зразки з фондів Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна CWU та Національного гербарію України KW (Інститут ботаніки імені М.Г. Холодного НАН України), було встановлено склад флори водозбірного басейну р. Мож. Вперше для цієї території надано комплексну оцінку складу флори, її структури та стану. За результатами досліджень встановлено, що флора водозбірного басейну р. Мож налічує принаймні 1019 таксонів видового та підвидового рангів, а також таксонів, що мають гібридне походження. Під час досліджень було виявлено нові для флори України та Харківської області таксони. Серед них *Centaurea nigrescens* subsp. *pinnatifida* (Fiori) Dostál – новий для флори України чужорідний підвид, що має середземноморське походження. Серед нових для Харківської області були зафіксовані такі види: *Commelina communis* L., *Bidens connata* Muhl. ex Willd., *Sedum album* L. та *S. pallidum* M. Bieb. Вперше у науковій літературі для флори регіону наводиться *Veronica catenata* Pennell.

За результатами систематичного аналізу встановлено, що флора водозбірного басейну р. Мож має характерний для флори України та Голарктичного флористичного царства загалом розподіл макротаксонів.

Виявлені види представляють такі відділи судинних рослин як Lycopodiophyta, Equisetophyta, Polypodiophyta, Pinophyta та Magnoliophyta, серед яких представники відділу Magnoliophyta становлять 97,9% від флори території дослідження. На рівні класів переважаючою групою є Magnoliopsida, які складають 76,3%. У спектрі провідних родин переважають такі: Asteraceae (136 видів – 13,3%), Poaceae (86 видів – 8,3%), Fabaceae (54 видів – 5,3%), Lamiaceae (48 видів – 4,7%), Rosaceae (45 видів – 4,4%), Brassicaceae (44 видів – 4,3%), Cyperaceae (42 види – 4,1%), Caryophyllaceae (41 вид – 4,0%), Ranunculaceae (35 видів – 3,4%) та Plantaginaceae s.l. (33 види – 3,2%).

Під час виконання дисертаційної роботи було започатковано серію спеціалізованих досліджень спонтанних гібридів, що трапляються на території Харківської області. Це перші спроби комплексно дослідити різноманіття та поширення спонтанних гібридів у регіоні як окремої наукової проблематики. Так, у результаті досліджень було виявлено місцезростання 31 гібрида, серед яких є міжвидові та міжродові гібриди та види з імовірним гібридним походженням. Серед виявлених гібридів 6 є новими для України (*Arctium* × *neumannii* Rouy, *Centaurea jacea* L. × *C. nigrescens* subsp. *pinnatifida* (Fiori) Dostál, *C. nigrescens* subsp. *pinnatifida* × *C. phrygia* subsp. *pseudophrygia* C.A.Mey, *Corydalis* × *hausmannii* Klebelsberg, *Rubus* × *areschougii* A. Blytt, *Verbascum* × *thapsi* L.) та 6 – для Харківської області (*Arctium* × *cimbricum* (E.H.L.Krause) Hayek, *Betula* × *aurata* Borkh., *Centaurea diffusa* Lam. × *C. jacea* L., *Glechoma* × *pannonica* Borbás, *Mentha* × *verticillata* L., *Solidago* × *niederederi* Khek).

Екоморфічний аналіз флори за основними абіотичними факторами показав, що розподіл видів за групами екоморф у флорі водозбірного басейну р. Мож у загальних рисах відображає екоморфічну структуру флори Харківської області загалом та інших локальних флор регіону. Це зумовлено, у першу чергу, тим, що на території дослідження представлені усі найбільш характерні біотопи регіону. Біотопічне різноманіття, у свою чергу, зумовлює і склад флори території дослідження. Втім, певні відмінності, все ж, спостерігаються. Так, у флорі регіону частка ксерофільних груп є більшою, бо у регіоні представлено більше степів, а також наявні крейдянні відслонення, які відсутні на території

дослідження. Із представленістю у регіоні азональних типів біотопів також пов'язані і незначні відмінності у розподілі груп ацидоморф. У флорі регіону у відсотковому співвідношенні більше представників груп суббазофілів та базофілів, які характерні для біотопів на вапнякових відслоненнях, рендзинах та солонуватих луках із лужним типом засолення, які або відсутні, або мало представлені на території дослідження.

Розрахунок індексу синантропізації флори (IS) показав, що флора водозбірного басейну р. Мож піддається значній трансформації – $IS = 44,3\%$. Попри це, ступінь трансформації флори території дослідження помітно менший за аналогічні показники для інших локальних флор Харківської області. Індокси антропофітизації (I_{An}) та апофітизації флори (I_{Ap}) показують, що трансформація флори території дослідження відбувається з незначним переважанням адвентивних видів (22,4% – антропофіти та 22,0% – апофіти). Флора басейну р. Мож налічує 228 чужорідних таксонів. Переважна більшість з них має у широкому розумінні середземноморське (22,8% від адвентивної фракції), північноамериканське (18,9%), азійське (9,6%), середземноморсько-іранотуранське (7,9%) та іранотуранське (6,6%) походження.

Наукова новизна та практичне значення результатів дисертаційного дослідження також полягає у тому, що було виявлено нові та уточнено дані про відомі локалітети рідкісних видів, що мають різний рівень охорони (від регіонального до міжнародного). Серед виявлених локалітетів є раніше невідомі. За результатами досліджень встановлено, що на території досліджень зафіксовано популяції 105 охоронюваних видів, серед яких 31 вид включено до Червоної книги України, 74 – охороняються на регіональному рівні у Харківській області та 13 видів, які включені до низки міжнародних охоронних переліків. При цьому наявність на території дослідження популяцій 10 охоронюваних видів не були підтверджені сучасними знахідками (*Botrychium lunaria*, *B. virginianum* (L.) Sw., *Chimaphila umbellata* (L.) W.P.C.Barton, *Delphinium cuneatum* Spreng., *Eriphorum latifolium* Hoppe, *Ophioglossum vulgatum*, *Orthilia secunda* (L.) House, *Polemonium caeruleum* L., *Pontechium maculatum* (L.) Böhle & Hilger, *Pyrola*

chlorantha Sw.), що робить їх, імовірно, зниклими на території водозбірного басейну р. Мож.

Крім того, під час досліджень було зафіксовано локалітети видів, що не мають охоронного статусу, однак які є рідкісними на території Харківської області. Серед них види, що локально розповсюджені на території регіону, відомості про які мають невичерпний характер або достовірні знахідки яких у регіоні були зроблені понад 20 років тому. До таких видів було віднесено: *Campanula latifolia* L., *Carex remota* L., *Catolobus pendulus* (L.) Al-Shehbaz, *Cirsium oleraceum* (L.) Scop., *Corydalis intermedia* (L.) Mérat, *Eremogone biebersteinii* (Schltdl.) Holub., *Hippuris vulgaris* L., *Lathyrus pallescens* (M.Bieb.) K.Koch, *L. pannonicus* (Jacq.) Garcke, *Ranunculus kauffmannii* Clerc, *R. polyphyllus* Waldst. & Kit. ex Willd., *Rubus polonicus* Barr. ex Weston та ін. На основі цих та інших досліджень було створено проєкт нового охоронного переліку видів судинних рослин, які потребують охорони на території Харківської області.

За результатами експедиційних досліджень виявлено території із високою концентрацією охоронюваних та рідкісних видів, а також території з рідкісними для Харківської області біотопами. Зокрема, було досліджено території, які раніше були запропоновані до заповідання іншими авторами (зокрема, НПП «Мжанський» та НПП «Смарагдове джерело»). Для цих територій уточнено видовий склад флори, виявлено нові локалітети раніше відомих созофітів та зафіксовано нові види созофітів, які під час попередніх досліджень не були виявлені. Ці дані можуть увійти до обґрунтування проєкту організації цих перспективних природоохоронних територій. Також наразі розробляються проєкти організації двох заказників місцевого значення. Перший – ландшафтний заказник «Княжий» загальною площею 123,1 га, що представлений степовими ценозами. На цій території виявлено 6 «червонокнижних» видів рослин та тварин (*Gladiolus tenuis* M.Bieb., *Stipa capillata* L., *S. lessingiana* Trin. & Rupr., *Utricularia* × *neglecta* Lehm., *Marmota bobak* (Muller, 1776) та *Dorcadion equestre* (Laxmann, 1770)) та декілька регіонально рідкісних рослин. Другий – ботанічний заказник місцевого значення «Караван» загальною площею 73 га, що також представлений степовими ценозами. На цій території виявлено 2 види із

Червоної книги України (*Gladiolus tenuis* та *Stipa lessingiana*) та низку охоронюваних та рідкісних видів для флори Харківської області.

Таким чином, наукова новизна результатів проведених дисертаційних досліджень полягає у доповненні відомостей про склад флори Харківської області за рахунок знахідок нових таксонів для території України та регіону. Також отримано нові та уточнено вже відомі дані про поширення рідкісних та охоронюваних видів на території дослідження та Харківської області. Практичне значення отриманих результатів полягає у виявленні найбільш цінних територій, які є перспективними для охорони у складі Природно-заповідного фонду України.

Ключові слова: біорізноманіття, флора, структура флори, трансформація флори, адвентивні види, інвазійні види, синантропізація флори, охоронювані види, рідкісні види, морфологія, нові знахідки, Червона книга України, природоохоронні території, долина річки Мож, Харківська область.